

Kaczka krzyżówka - *Anas platyrhynchos* L., znaczy płaskonosą

Juliusz Książkiewicz

¹*Institut Zootechniki, Dział Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt,
32-083 Balice k. Krakowa*

Kaczka krzyżówka (*Anas platyrhynchos* L.), uznawana za przodka większości ras hodowlanych tego gatunku, jest nie tylko wolno żyjącym pospolitym ptakiem lownym, występującym na terenie całego kraju, ale nadaje się także do chowu fermowego. Odchowane kaczęta przeznacza się w niektórych krajach, w ramach prowadzonej tam gospodarki łowieckiej, do zwiększenia populacji tego gatunku w środowisku naturalnym. Wykonano wiele udanych prób introdukcji krzyżówek na nowo powstałe zbiorniki wodne, np. zalewy lub kanały melioracyjne albo do parków lub na inne tereny rekreacyjne, gdzie pełnią też rolę ptaków ozdobnych. Tuszka patroszona kaczki krzyżówki odznacza się bardzo dobrym ukształtowaniem i dużą zawartością mięśni, zwłaszcza w części piersiowej. Formy udomowione można więc odchowować na mięso. Wykorzystanie gospodarcze tych ptaków jest możliwe także na stawach w gospodarstwach rybackich. Trudno też nie wspomnieć o krzyżówkach jako o częstym obiekcie badań naukowych. Zostały one użyte m.in. do wytworzenia Minikaczek i mieszańców z kaczkami ras hodowlanych, co doprowadziło do uzyskania rodu hodowlanego kaczek K11.

Nazwy

Kaczka krzyżówka (*Anas platyrhynchos* L.) jest najpospolitszym ptakiem lownym, występującym na terenie całego kraju. Łacińską nazwę, niezbyt fortunną, bo oznaczającą kaczkę płaskonosą, wprowadził Linneusz w 1758 r. w swoim dziele pt. „Systema Naturae”, co upa-

miętnia zapis literą L. Często w starej nomenklaturze zoologicznej ptaki te występują pod nazwą *Boschas*. Polską nazwę gatunkową: krzyżówka ptak ten zawdzięcza sylwetce swojego ciała podczas lotu, przypominającej krzyż, więc nazwa nie ma związku z mieszańcowaniem. Ze względu na szerokie rozprzestrzenienie, w przeszłości była ona nazywana także kaczka pospolita, a ze względu na fakt, że jest największą z dzikich kaczek – wielką, wielguską lub wielkochą. W języku angielskim kaczka krzyżówka to Mallard, w rosyjskim – krakwa, francuskim - canard colvert, a w niemieckim – Wildente, Märzente albo Stockente (Sokołowski, 1973).

Kaczka krzyżówka, podobnie jak inne gatunki z rodzaju *Anas* (krakwa, świstun, rożeniec, cyranka i cyraneczka), należy do tzw. kaczek właściwych, czyli pływających; w odróżnieniu od kaczek nurkujących, nazywanych także nurkowatymi lub grążycami, do których zalicza się kaczkę rdzawogłową, podgorzałkę, czernicę i gagoła (Dzięciołowski i Frankiewicz, 1966).

Występowanie

Kaczka krzyżówka jest ptakiem występującym w całym kraju w miejscach zapewniających żerowanie i osłonę. Szczególnie preferuje płytkie wody śródlądowe, zwłaszcza stojące lub wolno płynące, porośnięte u brzegów szuwarami. Bytuje na zarośniętych rzeczkach i stawach otoczonych trzciną, w starych korytach rzek i rozlewiskach rzecznych, otoczonych podmokłymi łąkami lub bagnami. Zdecydowanie unika natomiast otwartych wód, wybierając akweny o bogatej roślinności, zapewniające osłonę i możliwość gniazdowania.

Spośród wszystkich gatunków wolno żyjących kaczek wyróżnia się największą zdolnością wykorzystywania różnorodnych warunków naturalnych, co tłumaczy jej szerokie rozpowszechnienie niemal na całej północnej części półkuli ziemskiej. Zwykle jest ptakiem migrującym, lecz część populacji zimuje w naszym kraju, czemu sprzyja ich odporność na niskie temperatury powietrza.

Obecnie spotyka się je nawet w miastach, gdzie bardziej oswojone ptaki przebywają na wodach w parkach położonych nawet pośrodku dużych aglomeracji miejskich. Wykorzystują nawet baseny przeciwpożarowe i miejskie fontanny. Znane są przypadki zakładania gniazd na dachach i balkonach miejskich budynków. Ptaki te dobrze adaptują się do zróżnicowanych warunków chowu fermowego, wolierowego, a nawet bardziej zintensyfikowanego, prowadzonego w pomieszczeniach. Zasady utrzymania parkowego ptactwa wodnego podał m.in. Herman (1959).

Opis

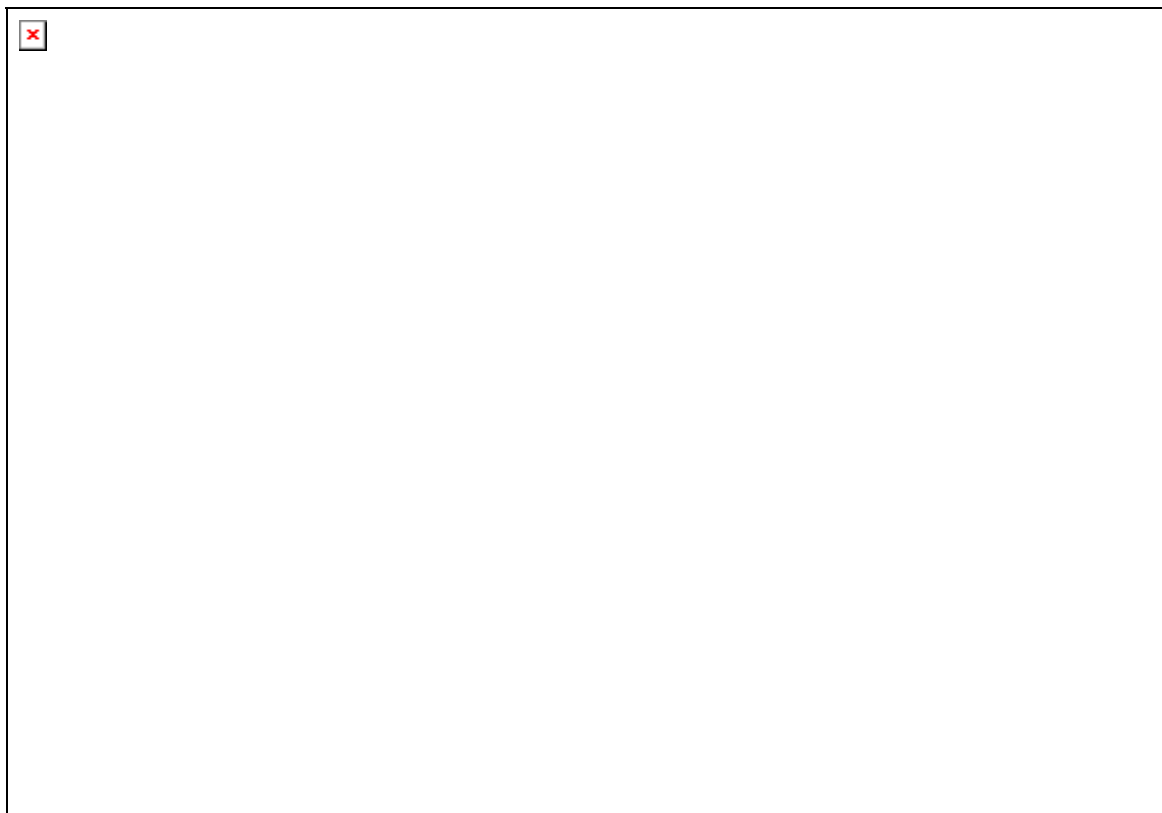
Kaczory są barwnie upierzone i noszą szatę godową od października do końca maja. Najbardziej charakterystycznymi cechami upierzenia kaczora są czarne pióra na głowie i szyi, opalizujące w słońcu barwą zieloną, fioletową i niebieską. Środek szyi otacza u nich pierścień białych piór, a na ogonie występuje charakterystyczny loczek. Na lotkach skrzydeł drugiego rzędu u ptaków obojga płci występuje niebieskoszafirowe tzw. lusterko. Wole i przednia część piersiowa kaczora są ciemnobrązowe, a przednia część grzbietu jest szarobrązowa w białe fale po bokach. Tylne pióra grzbietu i pióra pokrywające ogon są czarne, a ogon jest szary i z boku białawy. Pierś i brzuch są pokryte jasnoszarymi piórami w delikatne poprzeczne prążki. Pióra barkówek są jasnopopielate z obramowaniem koloru rdzawego. Dziób jest barwy oliwkowej z czarnym paznokciem na końcu. Łapy są koloru pomarańczowo-czerwonego (fot. 1).

Fot. 1. Samiec kaczki krzyżówki (fot.: archiwum)
Photo 1. A male Mallard duck (photo: archive)

Natomiast upierzenie samicy jest typu kuropatwianego, tj. jasne, koloru żółtobrazowego, obficie nakrapiane ciemnobrazowymi cętkami. Od nasady dzioba wzdłuż oka ku tyłowi

głowy biegnie ciemna smuga. Dziób jest zielonkawoszary, a na brzegu i u nasady jaśniejszy. Łapy są bledsze i nie tak czerwone jak u kaczora (fot. 2).

Fot. 2. Samica kaczki krzyżówki – *Anas platyrhynchos* L. (fot. L. Kątska-Książkiewicz)
Photo 2. A female Mallard duck (Anas platyrhynchos L.) (photo L. Kątska-Książkiewicz)

Łowiectwo

Kaczka krzyżówka jest jednym z najważniejszych ptaków łownych w Polsce, co skłania organizacje łowieckie do prowadzenia racjonalnej gospodarki i utrzymywania odpowiedniego stanu liczebnego tych ptaków. Ograniczaniu wielkości populacji naturalnych przeciwdziała się poprzez: wyznaczanie miejsc stałej, całorocznej ochrony; ustalanie normowanego odstrzału i okresu polowań; ochronę łęgowisk; ochronę przed kłusownikami i zwierzętami drapieżnymi i dokarmianie zimą.

Bardziej oswojone formy kaczek krzyżówek wprowadza się na nowo tworzone tereny rekreacyjne i parki, traktując je jako ptaki ozdobne. Można wprowadzać je także na takie

nowo tworzone akweny, jak zalewy, stawy i zbiorniki melioracyjne.

Polowanie na dzikie kaczki jest jednym z najbardziej dostępnych dla przeciętnego myśliwego w Polsce. Sprzyja temu występowanie tych ptaków na terenie całego kraju, chociaż najczęściej kaczek spotyka się na terenach z rozległymi biotopami wodnymi, a nawet na niewielkich oczkach wodnych, torfiankach i rowach melioracyjnych.

Na kaczki można polować: na wab (z krykuchą, czyli oswojoną kaczką, posługując się bałwankami oznaczającymi w języku łowieckim figury kaczek z drewna lub plastyku albo używając wabika), z podchodu, podjazdu, np. łódką, na brodzonego – na podryw, z psami, na

przelotach, na zlotach, tj. gromadzeniu się kaczek na wieczornych żerowiskach oraz sadach, jeśli kaczki gromadzą się w dziennej ostoi, albo pędzeniami na płytkich zbiornikach wodnych z użyciem psów. Są to, jak wymieniono, zarówno polowania indywidualne, jak i zbiorowe. Mogą się one odbywać w sezonie łowieckim otwartym dla obydwu płci tego gatunku od 15 sierpnia do 21 grudnia (Dudziński, 1988). Na początku lat dziewięćdziesiątych minionego stulecia upolowano w kraju ok. 140 tys. dzikich kaczek, a przy końcu dekady ok. 100 tys. szt. W ostatnich latach XX wieku liczba odstrzelonych kaczek wzrosła do ok. 120 tys. szt. rocznie.

Badania

Tuszka kaczki krzyżówki odznacza się dobrym ukształtowaniem i dużą zawartością mięśni, zwłaszcza w części piersiowej (Książkiewicz, 1980). Mięso posiada ponadto specyficzny smak dziczyzny. Skłania to do prowadzenia odchowu tych ptaków na mięso. Znane są przykłady wykorzystania gospodarczego kaczek krzyżówek w połączeniu z produkcją stawową ryb. Ptaki te stanowią cenny materiał do badań naukowych (Gibes i Wasilewski, 1973; Książkiewicz, 1980; Lühmann, 1967).

W badaniach określono wielokrotnie tempo wzrostu krzyżówek porównawczo z różnymi kawkami domowymi, oceniono nieśność w różnych warunkach chowu, oceniono właściwości biologiczne nasienia kaczorów w okresie rozplodowym, wykazując jego przydatność do inseminacji. Badano skład tkankowy tuszek i skład chemiczny mięśni. Porównano różne techniki żywienia i utrzymania kaczek krzyżówek, m.in. na stawach rybnych.

Innymi przyczynami zainteresowania omawianym gatunkiem były prace zmierzające do wytworzenia drogą krzyżowania nowego typu małej i nieotłuszczonej kaczki mięsnej. W tym celu kaczki rodzicielskie krzyżówki kojarzono z kawkami ras hodowlanych, m.in. Biegusami Indyjskimi, kawkami Khaki Campbell, Pekinami i Orpingtonami. W badaniach Lühmanna (1967) dzikie kaczki osiągnęły dojrzałość ubojową już w 49. dniu życia, ważąc średnio 954 g, natomiast użyte do krzyżowania Biegusy i Khaki Campbell dopiero w 56. dniu, ważąc 1250 g. Mieszkańce miały masę ciała zbliżoną do Biegusów.

Prace nad wytworzeniem małej kaczki

podjął też Instytut Drobiarstwa w Ivance nad Dunajem. Uzyskane z wykorzystaniem Pekinów, kaczek Khaki Campbell i dzikich krzyżówek kaczki nowego typu charakteryzowała przeciętnie masa ciała wynosząca w 49. dniu życia około 1,5 kg. W badaniach krajowych oceniono cechy reprodukcyjne i mięsne mieszańców trzech pokoleń kaczek krzyżówek z kawkami Pekin lub Orpington (Książkiewicz, 1980). Pierwsze pokolenie mieszańców pozyskano w wyniku inseminacji kaczek Pekin nasieniem kaczora krzyżówki. Zwiększenie udziału kaczki krzyżówki u mieszańców z 50% (F₁) do 75% (F₂) i 87,5% (F₃) prowadziło do pogorszenia badanych cech reprodukcyjnych. W kolejnych pokoleniach masa ciała mieszańców zmniejszała się w 8. tygodniu życia z 1400-1700 g w F₁ do 1100-1300 g (masa tuszki patroszonej 811-840 g) w F₂ oraz 1000-1100 g (masa tuszki patroszonej 703-799 g) w pokoleniu F₃. Łączna zawartość mięśni kształtowała się na stałym poziomie, wynoszącym ponad 30% tuszki patroszonej z szyją. U mieszańców zmieniała się jednak zawartość w tuszce skóry z tłuszczem podskórnym od 24 do 27%. Dalsze badania doprowadziły do konsolidacji wybranych mieszańców w ród hodowlany K11. Powstał on z udziałem kaczek Pekin z rodu P-22 (81,25%), Orpington (6,25%) i kaczek krzyżówek (12,5%), a następnie został poddany selekcji pod względem cech użytkowych przez 21 pokoleń. W innych badaniach użyto kaczek krzyżówek do wytworzenia Minikaczek (Książkiewicz, 2004). Odznaczają się one bardzo dobrym ukształtowaniem tuszki i znacznym umięśnieniem części piersiowej, wynoszącym około 16%, przy mniejszym jak u kaczek typu Pekin otłuszczeniu ciała.

Literatura naukowa i popularnonaukowa, poświęcona kawkom krzyżówkom, zwłaszcza z dziedziny łowiectwa i ornitologii, jest stosunkowo bogata (Dzięciołowski i Frankiewicz, 1966; Kuzniecowa, 1972).

Chów kaczek krzyżówek

Znane są różne sposoby chowu kaczek krzyżówek (Kuzniecowa, 1972). Można je utrzymywać z dostępem do naturalnych zbiorników wodnych na ogrodzonych wybiegach bez budynków, z pomieszczeniami lub tylko z wiatami, a także w kaczniakach z dostępem do wybiegów wodnych albo bez dostępu. Kaczki te chowano

także na wolności w pobliżu jezior z dobrze rozwiniętą roślinnością wodną i przybrzeżną, dokarmiając je jednak i budując im sztuczne gniazda (chów naturalny).

Skuteczną metodą zwiększenia liczby wolno żyjących kaczek krzyżówek jest odchów piskląt do 4. tygodnia życia, najczęściej sposobem wolierowym, a następnie wypuszczenie ptaków na wolność. Pozyskanie większej liczby jaj do lęgów w aparatach lęgowych zapewniają sztuczne gniazda, które ustawia się w pobliżu brzegu jeziora. Z każdego gniazda można wtedy zebrać do 15 jaj. Jaja znoszone zwykle od końca marca do połowy maja podbiera się z gniazd codziennie, pozostawiając koniecznie po jednym jajku w każdym gnieździe. Sposób ten nie wyrządza ptakom szkody, gdyż kaczka pozbawiona możliwości pierwszego zniesienia jaj, po 10-12 dniach przerwy przystępuje do ponownego ich składania. Jaja można przetrzymywać w prawidłowych warunkach do 7 dni. W magazynie wymaga się higieny, utrzymania odpowiedniej temperatury i wilgotności. Lęgi prowadzi się pod nasiadką lub w aparacie wylęgowym.

Innym sposobem uzyskania jaj wylęgowych jest chów stada rodzicielskiego kaczek krzyżówek. Materiał reprodukcyjny mogą stanowić albo dorosłe kaczki z odłowy, albo odchowane kaczęta z odłowy lub z lęgów sztucznych. W pierwszym przypadku trzeba liczyć się z mniejszą nieśnością kaczek, natomiast w drugim osiąga się lepsze wyniki nieśności. Z uwagi na szybko przebiegające procesy oswojenia, stado rodzicielskie powinno być wymieniane co 3 - 4 lata, bowiem tylko wtedy kaczęta odchowywane z takich stad nadają się w pełni do wypuszczenia na wolność.

Autor pracy, w latach 1974–1989, prowadząc badania nad mieszańcowaniem kaczek w ówczesnym Oddziale Hodowli Drobiu Wodnego w Dworzyskach (obecnie Instytut Zootechniki), utrzymywał sposobem zintensyfikowanym stado rodzicielskie kaczek krzyżówek, pochodzących pierwotnie z odłowy w Bieganowie. Znajduje się tam znany od dziesięcioleci w Polsce Ośrodek Hodowli, w którym utrzymuje się obecnie ok. 1600 kaczek krzyżówek.

Początkowo kaczki reprodukowano każdego roku, a później co dwa lata. Z upływem lat kaczki w pełni udomowiły się i przyzwyczyły do takiej samej techniki wychowu piskląt

i chowu dojrzałych ptaków, jaką stosowano u kaczek hodowlanych. Stado rodzicielskie krzyżówek utrzymywano w okresie nieśności w budynkach bez okien, bez dostępu do wybiegów i na ograniczonej powierzchni. Wewnątrz kaczniaka zapewniało im warunki środowiska i żywienia takie, jak dla kaczek hodowlanych, m.in. temperaturę od 8 do 18°C, a także 14-godzinne oświetlenie na początku nieśności, przedłużane stopniowo do 16 godzin w ciągu doby. Kaczki żywiono do woli mieszanką pełnoporcjową dla kaczek, zawierającą ok. 16% białka ogólnego i 2850 Kcal energii metabolicznej. Ptaki zjadały średnio dziennie po ok. 120 g mieszanki paszowej na 1 sztukę.

W okresie nieśności rozpoczynającej się zwykle w styczniu i trwającej przez ok. 17 tygodni uzyskiwano przeciętnie od kaczki początkowo około 35 jaj, w latach 1983-1985 już około 63, a w następnych po około 70 jaj w jednym okresie użytkowania.

U ptaków całkowicie zanikł instynkt łączenia się w pary. Utrzymywane grupowo w latach 1983-1985 ptaki, w proporcji płci samców i samic odpowiednio 1 i 5, osiągnęły w okresie reprodukcyjnym średnie zapłodnienie jaj wynoszące 89%. Niestety, odsetek zarodków zamaryłych i piskląt nie wyklułych był znaczny, wynosząc odpowiednio 17 i 15%. Rzutowało to na uzyskane wyniki wylęgu piskląt z jaj nałożonych – 59% i z jaj zapłodnionych – 66%. Jaja krzyżówek, wskutek ich zagrzebywania przez nioski głęboko w ściółce, są bardziej narażone na zakażenia mikrobiologiczne niż jaja znoszone przez kaczki ras hodowlanych. Dlatego, ptakom należy zapewnić gniazda osłonięte, dające poczucie bezpieczeństwa i zachęcające do znoszenia w nich jaj, które też powinny być często wyjmowane.

Jaja wylęgowe krzyżówki objęto takim samym postępowaniem jak jaja kaczek hodowlanych typu Pekin. Obejmuje to mycie, odkażanie, przechowywanie, a także taką samą technikę inkubacji. Jaja krzyżówek, jak wynika z badań Autora, ważyły przeciętnie 59 g, a ich okres inkubacji w aparacie wylęgowym wynosił 27 dni. Piskląt nie należy nadmiernie dosuszać ani przetrzymywać w komorze klujnikowej, bowiem łatwo ulegają odwodnieniu. Dlatego, niezwłocznie po wyjęciu z aparatu należy podać im wodę do picia z poidel cylindrycznych, ustawionych na osiatkowanych podstawach, chroniących puch przed zamknię-

ciem. Kaczęta z legów sztucznych są pozbawione namaszczenia wydzieliną gruczołu kuprowego wyścielejącej pisklęta matki, dlatego są bardzo wrażliwe na zimno i wilgoć. Własny gruczoł kuprowy zaczyna u nich działać ok. 3-4 tygodnia życia. Do tego czasu trzeba im zapewnić ogrzewane, widne, suche i czyste pomieszczenie. Niezbędne jest dodatkowe źródło ciepła w postaci kwoki elektrycznej lub gazowej i stosowanie jako ściółki siewki z suchej słomy żytniej. W pierwszych dniach życia należy instalować parawany wokół miejsca z kwoką elektryczną, poidłami cylindrycznymi i karmidłami. Ochroni to pisklęta przed przeciągami i zapobiegnie rozbieganiu się piskląt po całym pomieszczeniu, gdyż są one bardzo żywotne, ruchliwe, a przy tym płochliwe. Po ukończeniu 4. lub 5. tygodnia życia, korzystając z dobrej pogody, kaczki krzyżówki przenosi się do wiat, szop wyposażonych w przyległe do nich wybiegi. Wybiegi muszą być ogrodzone i bezpieczne dla piskląt, suche i wyposażone w naturalne osłony przed słońcem.

Po wyrośnięciu lotek u młodych kaczek należy je obciąć na jednym skrzydle, co przeciwdziała lataniu. Zabieg ten należy powtarzać każdorazowo po przepierzeniu się ptaków. Jeśli zaistnieje potrzeba, by kaczki zachowały tylko możliwość wzlotu i utrzymania się w powietrzu

przez krótki czas jedynie, można na jednym skrzydle obciąć tylko wewnętrzne, szerokie chrogawki wszystkich piór lotnych.

Kaczki krzyżówki odchowywane sposobem półintensywnym mogą osiągnąć w 8. tygodniu życia, w zależności od płci i intensywności żywienia, masę ciała od 1,2 do 1,3 kg. Dobrze ukształtowana tuszka patroszona z szyją zawiera ok. 17,4% mięśni piersiowych i 11% mięśni przy niewielkim otluszczeniu, bowiem zawartość skóry z tłuszczem podskórnym stanowi 22%. Koszty produkcji takich ptaków są jednak znaczne. Jest to spowodowane dość niskimi wskaźnikami reprodukcji, a także znacznym zużyciem paszy w przeliczeniu na kg masy ciała w 8. tygodniu życia.

W świetle przedstawionej problematyki, kaczkę krzyżówkę można rozpatrywać wielostronnie: w aspekcie ptaka łownego, ozdobnego, użytkowanego na mięso, ale również interesującego ptaka doświadczalnego.

Czytelnikom, którzy chcieliby uzyskać więcej informacji o prezentowanym gatunku polecam książkę „Kaczka krzyżówka” (1972) prof. Jana Sokołowskiego, wybitnego zoologa, który potrafił nie tylko pięknie wykladać, ale również opisać i narysować te kaczki.

Literatura

- Dudziński W. (1988). Ptaki łowne. PWRiL, Warszawa.
- Dzięciołowski R., Frankiewicz E. (1966). Dzikie kaczki. PWRiL, Warszawa, s. 183.
- Gibes C., Wasilewski M. (1973). Obserwacje nad wzrostem i rozwojem dzikich kaczek krzyżówek (*Anas platyrhynchos* L.) w warunkach fermowych. Zesz. Nauk. AR Warszawa, Ser. Zoot., 9: 83-96.
- Herman W. (1959). Ptactwo łowne i parkowe. PWN, Warszawa, s. 112.
- Książkiewicz J. (1980). Badania niektórych cech użytkowych u mieszańców krzyżówki (*Anas platyrhynchos* L.) z kaczkami Pekin lub Orpington.
- Praca dokt., ART Olsztyn.
- Książkiewicz J. (1996). Dzikie kaczki krzyżówki. Mag. Drob., 11-12: 12-17.
- Książkiewicz J. (2004). Minikaczka – historia powstania i charakterystyka. Pol. Drob., nr 8: 28-30.
- Kuzniecowa B. (1972). Dičierazviedienije. Liesnaja Promyšlennost, Moskwa, s.165.
- Lühmann M. 1967. Rassenkreuzungen bei Enten zur Produktion leichter Mastenten. Arch. Geflügelk., 31, 5: 318-341.
- Sokołowski J. 1973. Kaczka krzyżówka. Instytut Wydawniczy. Warszawa.

A MALLARD DUCK - *ANAS PLATYRHYNCHOS* L., MEANS A FLAT-BILLED DUCK

Summary

Mallard duck (*Anas platyrhynchos* L.) has been described in zoological terms by analysing the nomenclature, characteristics and distribution of the species. The paper discusses the importance of mallards as game, ornamental, commercial and research birds and provides the principles of breeding.